

จิตวิทยาศาสตร์ กับ ธรรมะทางพุทธศาสนา *Scientific Mind and Buddhism Dharma*

นพมณี เชื้อวัชรินทร์*

chauvatcharin_n@hotmail.com

บทคัดย่อ

บทความนี้ นำเสนอความหมายของจิตวิทยาศาสตร์ (Scientific mind) ที่ได้จากการหาความสัมพันธ์กันระหว่าง จิตวิทยาศาสตร์ กับธรรมะทางพุทธศาสนา (Buddhism dharma) โดยมีจุดมุ่งหมายให้ผู้ที่อยู่ในวงการศึกษานี้ทั้งที่เป็นผู้สอนและผู้เรียนตระหนักถึงความสำคัญของธรรมะทางพุทธศาสนาซึ่งเป็นศาสนาประจำชาติไทย และในฐานะเป็นองค์ประกอบสำคัญของจิตวิทยาศาสตร์ ที่สมควรนำมาฝึกปฏิบัติร่วมไปกับกระบวนการสอนและกระบวนการเรียนรู้ได้ในทุกสาขาวิชา อันนำไปสู่การพัฒนาผู้เรียนในแต่ละช่วงวัยซึ่งผู้เขียนได้ให้ข้อเสนอแนะไว้ เพื่อให้ได้คนดีมีความรู้คู่คุณธรรม จริยธรรม มีปัญญาและศักยภาพในการศึกษาต่อจนสามารถประกอบอาชีพเลี้ยงตนเองได้ในอนาคตควบคู่ไปกับการปฏิบัติตนตามหลักพุทธศาสนา สำหรับคำว่า จิตวิทยาศาสตร์ นั้นมีผู้ให้ความหมายไว้หลากหลายแต่ในภาพรวมที่สรุปได้ มี 3 แบบคือ แบบที่หนึ่ง เป็นความหมายที่มีความหมายเหมือนเจตคติทางวิทยาศาสตร์ (Scientific attitude) คือเป็นคุณลักษณะนิสัยของบุคคลที่เกิดขึ้นจากการศึกษาหาความรู้โดยใช้กระบวนการทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งได้แก่ ความสนใจใฝ่รู้ ความมุ่งมั่น อดทน รอบคอบ ความรับผิดชอบ ความซื่อสัตย์ ประหยัด การร่วมแสดงความคิดเห็นและยอมรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น ความมีเหตุผล การทำงานร่วมกับผู้อื่นได้อย่างสร้างสรรค์ แบบที่สอง เป็นความหมายที่รวมเจตคติทางวิทยาศาสตร์ไว้กับ เจตคติต่อวิทยาศาสตร์ (Attitude towards science) ซึ่งมีความหมายครอบคลุมไปถึงความมีคุณธรรมและความคิดเห็นที่ดีต่อกิจกรรมทางวิทยาศาสตร์และกิจกรรมที่หลากหลายอื่น ๆ ที่ใช้ในการเรียนรู้วิทยาศาสตร์ และแบบที่สามซึ่ง เป็นความหมายที่รวมความหมายในแบบที่สองไว้กับความหมายตามพจนานุกรม และความหมายที่เข้ากับการปฏิบัติตนตามหลักธรรมทางพุทธศาสนา (Buddhism dharma) ดังนั้นผู้ที่มีจิตวิทยาศาสตร์ตามความหมายแบบที่สามจะเป็นผู้ที่มีจิตวิทยาศาสตร์ที่สมบูรณ์ มีความสุข มีมโนธรรม สำหรับควบคุมความประพฤติทั้งทางกาย วาจา และใจ ทำให้คล่องแคล่วเหมาะสมแก่การเรียนรู้ศาสตร์ต่าง ๆ ไม่เฉพาะแต่ด้านวิทยาศาสตร์เท่านั้น ดังนั้นจึงเป็นสิ่งสำคัญยิ่งในการที่จะพัฒนาเพื่อให้ได้ทั้งบุคลากรที่จะเป็นผู้สอนในอนาคตและนักเรียนในช่วงวัยต่าง ๆ ให้เป็นผู้มีจิตวิทยาศาสตร์ที่สมบูรณ์

คำสำคัญ: จิตวิทยาศาสตร์, ธรรมะทางพุทธศาสนา

* อาจารย์ สังกัดภาควิชาการจัดการเรียนรู้ คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา

Abstract

This article presented a definition of Scientific mind derived from the correlation between Scientific mind and the Buddhism dharma for the aim to provide people in the field of education, both teachers and students to recognize the importance of the Buddhism dharma, which is the national religion of Thailand and as a key component of Scientific mind. These able to practice along with the teaching and learning processes in all subject areas which led to the guidance and development of students at different ages as the author suggested for a better knowledge of both moral and intellectual potential of students to be engaged with the future self-career in conjunction with the practice of Buddhism. For the meaning of scientific mind, there were many descriptions to explain it but the author could be divided into 3 groups. The first group had been described as the same meaning of scientific attitude. Those were multidimensional characters of one's personality which were created by using scientific process. The characters consisted of curiosity and enquiry, patience and prudence, responsibility, honesty and saving, opinion sharing and the urge to be critical, rationality, and creative working with others. The second had been described as the mixed description between the scientific attitude and the attitude towards science. That is about combination of skills, thoughtful processes, good attitudes and ethical concerns in learning science with aesthetic considerations to be used. The third was presented as the mixture of the second meaning, according to the dictionary definition and the guideline of practicing in the principles of Buddhism dharma of the Lord Buddha. Thus, one who has the scientific mind developed together with practicing in Buddhism dharma will be the one who has complete scientific mind that can understand not only the science but also all of realities and support all areas of education. Therefore, it is important to develop human resources who will teach students in the future and all ages of students to have complete scientific mind.

Keywords: Scientific mind, Buddhism dharma

บทนำ

ประเทศไทยได้มีการจัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 (พ.ศ. 2550 - 2554) เพื่อมุ่งปรับเปลี่ยนจุดเน้นในการพัฒนาคุณภาพคนในสังคมไทยให้มีคุณภาพและความรอบรู้ มีความพร้อมทั้งด้านร่างกาย สติปัญญา อารมณ์ และศีลธรรม สามารถก้าวทันความเปลี่ยนแปลงเพื่อนำไปสู่สังคมฐานความรู้ได้อย่างมั่นคง แนวการพัฒนาคอน

ดังกล่าว มุ่งเตรียมเด็กและเยาวชนให้มีพื้นฐานจิตใจที่ดีงาม มีจิตสาธารณะ พร้อมทั้งมีสมรรถนะ ทักษะ และความรู้พื้นฐานที่จำเป็นในการดำรงชีวิต อันจะส่งผลต่อการพัฒนาประเทศแบบยั่งยืน คณะกรรมการศึกษาขั้นพื้นฐาน โดยสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน จึงได้ดำเนินการทบทวนและพัฒนาให้เกิดหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช

2551 ขึ้น (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน, 2551, หน้า 2, คำนำ) ซึ่งหลักสูตรดังกล่าวจะมีภาระบูรณาการและมาตรฐานการเรียนรู้ และเมื่อศึกษากลุ่มสาระการเรียนรู้ในหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 ทำให้พบคำว่า จิตวิทยาการศึกษา (Scientific mind) ในกลุ่มสาระการเรียนรู้วิทยาศาสตร์ ซึ่งมีระบุไว้เพียงกลุ่มสาระเดียวเท่านั้น (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน, 2551, หน้า 10) ผู้เขียนจึงเกิดข้อสงสัยว่า จิตวิทยาการศึกษาคืออะไร เหตุใดจึงให้ความสำคัญ และเมื่อศึกษาความหมายของคำจากสื่อสิ่งพิมพ์/สารสนเทศ อิเล็กทรอนิกส์ทั้งที่เป็นพจนานุกรม บทความวิชาการ และหนังสือ รวมทั้งงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในวิทยานิพนธ์ ก็พบความหลากหลายของความหมาย ขึ้นกับผู้ตีความ และนอกจากนี้ทำให้ค้นพบคำใหม่ๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น จิตตปัญญาศึกษา (Contemplative education) ซึ่งนำไปสู่การเชื่อมโยงจิตวิทยาการศึกษา กับธรรมะทางพุทธศาสนา ทั้งนี้เพื่อเป็นข้อคิดสำหรับผู้ประกอบอาชีพครูและผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในประเทศไทยอันเป็นเมืองพุทธศาสนาซึ่งจะได้เปรียบประเทศอื่นๆ ในการนำหลักพุทธศาสนามาเพาะบ่มและพัฒนาจิตวิทยาการศึกษา ให้เติบโตได้เป็นลำดับตามหลักสูตรตั้งแต่ชั้น ปฐมวัย ประถมศึกษา มัธยมศึกษาจนถึงระดับอุดมศึกษา เพื่อให้ได้คนดี มีปัญญา มีความสุข และมีศักยภาพในการศึกษาต่อและประกอบอาชีพ สมดังเจตนารมณ์ของหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐานของประเทศต่อไป

เนื้อหา

ความหมายของจิตวิทยาการศึกษา

คำว่า จิตวิทยาการศึกษา (Scientific mind) นั้นมีผู้ให้ความหมายไว้หลากหลายแต่ในภาพรวมที่ผู้เขียนสรุปได้มี 3 แบบคือ แบบที่หนึ่ง เป็นความหมาย

ที่จัดให้มีความหมายเหมือนเจตคติทางวิทยาศาสตร์ (Scientific attitude) แบบที่สอง เป็นความหมายที่รวมเจตคติทางวิทยาศาสตร์ไว้กับ เจตคติต่อวิทยาศาสตร์ (Attitude towards science) ซึ่งมีความหมายครอบคลุมไปถึงความมีคุณธรรมและความคิดเห็นที่ดีต่อกิจกรรมทางวิทยาศาสตร์และกิจกรรมที่หลากหลายอื่น ๆ ที่ใช้ในการเรียนรู้วิทยาศาสตร์ และแบบที่สาม เป็นความหมายโดยรวมความหมายในแบบที่สองกับความหมายตามพจนานุกรม และความหมายที่เข้ากับการปฏิบัติตนตามธรรมะในหลักทางธรรม พุทธศาสนา (Buddhism dharma) ของพระพุทธเจ้า เข้าไว้ด้วยกัน

สำหรับรายละเอียดความหมายของจิตวิทยาการศึกษาในแบบแรก ซึ่งเป็นความหมายเดียวกับเจตคติทางวิทยาศาสตร์นั้น สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน (2551, หน้า 106) ได้ให้ความหมายของคำว่า “จิตวิทยาการศึกษา” ไว้ในอภิธานศัพท์ของกรอบแนวทางตามตัวชี้วัดของสาระการเรียนรู้ในการจัดการเรียนการสอนกลุ่มสาระการเรียนรู้วิทยาศาสตร์ว่า “จิตวิทยาการศึกษา เป็นคุณลักษณะนิสัยของบุคคลที่เกิดขึ้นจากการศึกษาหาความรู้โดยใช้กระบวนการทางวิทยาศาสตร์ คุณลักษณะดังกล่าว ได้แก่ ความสนใจใฝ่รู้ ความมุ่งมั่น อดทน รอบคอบ ความรับผิดชอบ ความซื่อสัตย์และประหยัด การร่วมแสดงความคิดเห็นและยอมรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น ความมีเหตุผล และการทำงานร่วมกับผู้อื่นได้อย่างสร้างสรรค์ ซึ่งคล้ายกับ ประวัตรฐศิลป์ (ม.ป.ป.) ได้กล่าวไว้ว่า “นักวิทยาศาสตร์ศึกษาได้ให้นิยามและองค์ประกอบของเจตคติทางวิทยาศาสตร์ ไว้ต่างๆ กันแต่จะขอนำองค์ประกอบที่พึงประสงค์ของการแสดงออกว่าเป็นผู้มีเจตคติทางวิทยาศาสตร์ซึ่งเป็นที่ยอมรับกันแพร่หลายและมักใช้อ้างอิงเสมอ ของนักวิทยาศาสตร์ศึกษาคณหนึ่งชื่อ แฮนีย์ (Haney Richard E.) องค์ประกอบเหล่านี้

ได้แก่ ความอยากรู้อยากเห็น (Curiosity) ความมีเหตุมีผล (Rationality) การไม่ด่วนสรุป (Suspended judgment) ความใจกว้าง (Open-mindedness) การมีวิจารณ์ญาณ (Critical-mindedness) การไม่ถือตนเป็นใหญ่ (Objectivity) ความซื่อสัตย์ (Honesty) และความอ่อนน้อมถ่อมตน (Humility)

สำหรับความหมายของจิตวิทยาการศึกษาในแบบที่ 2 นั้น สถาบันส่งเสริมการสอนวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี (2546, หน้า 14-15) ได้ระบุว่าจิตวิทยาการศึกษาเป็น “คุณลักษณะซึ่งบังจิตวิทยาการศึกษาทั้งด้านเจตคติทางวิทยาศาสตร์ (Scientific attitude) และเจตคติต่อวิทยาศาสตร์ (Attitude towards science) ประกอบด้วยคุณลักษณะต่อไปนี้

1. เจตคติทางวิทยาศาสตร์ เป็นลักษณะนิสัยสำคัญอย่างหนึ่งของผู้เรียน ที่คาดหวังว่าจะได้รับการพัฒนาในตัวผู้เรียนโดยผ่านกระบวนการเรียนรู้วิทยาศาสตร์ คุณลักษณะของเจตคติทางวิทยาศาสตร์ ประกอบด้วย (1) ความสนใจใฝ่รู้หรือความอยากรู้อยากเห็น (2) ความมุ่งมั่น อดทน รอบคอบ (3) ความซื่อสัตย์ (4) ความประหยัด (5) ความใจกว้าง ร่วมแสดงความคิดเห็นและรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น (6) ความมีเหตุมีผล (7) การทำงานร่วมกับผู้อื่นอย่างสร้างสรรค์

2. เจตคติต่อวิทยาศาสตร์ เป็นความรู้สึกที่ผู้เรียนมี ต่อการทำการศึกษารับรู้วิทยาศาสตร์ ด้วยกิจกรรมที่หลากหลาย คุณลักษณะของเจตคติต่อวิทยาศาสตร์ ประกอบด้วย (1) พอใจในประสบการณ์การเรียนรู้เกี่ยวกับวิทยาศาสตร์ (2) ศรัทธาและ

ซาบซึ้งในผลงานทางวิทยาศาสตร์ (3) เห็นคุณค่าและประโยชน์ของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี (4) ตระหนักในคุณและโทษของการใช้เทคโนโลยี (5) เรียนหรือเข้าร่วมกิจกรรมทางวิทยาศาสตร์อย่างสนุกสนาน (6) เลือกใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์ในการคิดและปฏิบัติ (7) ตั้งใจเรียนวิชาวิทยาศาสตร์ (8) ใช้ความรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีอย่างมีคุณธรรม (9) ใช้ความรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีโดยใคร่ครวญ ได้ตรงถึงผลดีผลเสีย

จะเห็นว่า ความหมายของจิตวิทยาการศึกษาจากสองหน่วยงานทางราชการดังกล่าวแตกต่างกันตรงที่สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานละเว้นความหมายทางด้านความรู้ที่นึกคิด ความสามารถในการคิดและค้นหาเหตุผลทางด้านคุณธรรมและจริยธรรมต่อการทำการศึกษารับรู้วิทยาศาสตร์ด้วยกิจกรรมที่หลากหลาย ซึ่งรวมเรียกว่า เจตคติต่อวิทยาศาสตร์ (Attitude towards science) ด้วยเหตุนี้ จึงทำให้เกิดผลงานวิจัยที่เกี่ยวกับจิตวิทยาการศึกษาทั้งสองรูปแบบที่กล่าวข้างต้นตามคำนิยามหรือความหมายที่ผู้วิจัยในแต่ละรูปแบบยอมรับ

สำหรับสิ่งพิมพ์ต่างประเทศที่พบทางอินเทอร์เน็ตและจากงานวิจัยนั้นมีไม่มากนักที่พูดถึงความหมายโดยตรงของ จิตวิทยาการศึกษา (Scientific mind) ส่วนใหญ่จะกล่าวถึงเจตคติซึ่งสอดคล้องกับความเห็นของ ทราซทอง พวกสันเทียะ และสุชาติ บวรกิตติวงศ์ (ม.ป.ป., หน้า 53-55) ที่สรุปว่า จากการศึกษาแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับจิตวิทยาการศึกษา พบคำที่มีความหมายใกล้เคียงกัน โดยระบุความหมายเปรียบเทียบไว้เป็นตาราง ดังนี้

คุณลักษณะ	ความหมาย
จิตวิทยาาสตร์ (Scientific mind)	คุณลักษณะของบุคคลที่มีความคิด ความรู้สึกโน้มเอียง และยึดมั่นในคุณค่าของวิธีการคิดทางวิทยาศาสตร์ละการมองโลกแบบวิทยาศาสตร์ในการวิพากษ์วิจารณ์ความรู้ขององค์ความรู้ที่มีอยู่ก่อนแล้ว เพื่อพัฒนาเป็นองค์ความรู้ที่สมบูรณ์
เจตคติทางวิทยาศาสตร์ (Scientific attitude)	คุณลักษณะนิสัยของบุคคลที่เกิดจากการเรียนรู้ผ่านกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ ในการที่จะใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์เพื่อแสวงหาความรู้
เจตคติต่อวิทยาศาสตร์ (Attitude towards science)	อารมณ์ ความรู้สึกโดยทั่วไปของบุคคลที่มีต่อวิทยาศาสตร์ และกิจกรรมการเรียนรู้ทางวิทยาศาสตร์ รวมถึงความเชื่อ ค่านิยม และความรู้สึกในด้านคุณธรรม จริยธรรม
จิตตนิสัยเชิงวิทยาศาสตร์ (Scientific habit of mind)	ลักษณะของบุคคลที่ใช้ความคิด หรือกระบวนการคิดตามแนวทาง วิธีการทางวิทยาศาสตร์

ในส่วนของความหมายตามพจนานุกรม พบว่าตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2543 นั้น ไม่มีความหมายของคำว่า จิตวิทยาาสตร์โดยตรง แต่พบแยกเป็นสองคำ ได้แก่ จิตกับ วิทยาศาสตร์ คำว่า จิต หมายถึงสิ่งที่มีหน้าที่รู้คิด และนึก ส่วนคำว่า วิทยาศาสตร์ หมายถึงความรู้ที่ได้โดยการสังเกตและค้นคว้าจากปรากฏการณ์ธรรมชาติ แล้วจัดเข้าเป็นระเบียบ หรือเป็นวิชาที่ค้นคว้าจนได้หลักฐานและเหตุผล แล้วจัดเข้าเป็นระเบียบ และจากพจนานุกรมฉบับภาษาอังกฤษของ คอลลินส์ วิลเลียม (Collins William) ฉบับ Learner's dictionary ค.ศ. 1996 ไม่พบความหมายของคำว่า Scientific mind แต่พบความหมายแยกเป็น สองคำเช่นเดียวกัน คือ Scientific หมายถึงลักษณะการเรียนรู้ให้ได้ความรู้จากธรรมชาติและพฤติกรรมของสรรพสิ่งทั้งหลายที่มีอยู่ในธรรมชาติ ส่วนความหมายของคำว่า Mind ที่ใกล้เคียงกับสิ่งที่กำลังค้นหา คือ ความคิด ความสามารถที่จะคิดและหาเหตุผล ซึ่งเป็นความนึกคิดเฉพาะตน ขึ้นกับลักษณะนิสัยที่ติดตัวมา หรือเป็นผลมาจากการศึกษาหรือการได้รับการอบรมบ่มเพาะจากการทำงาน เป็นลักษณะเฉพาะภายในจิตใจของบุคคลที่แสดงออกมาให้เห็นแนวความคิด เขาว่าปัญญา ความฝันใฝ่ และแนวความคิด ซึ่งจะเห็นว่าความหมายทั่วไปของ

คำว่า Mind จะเกี่ยวข้องกับความรู้สึกนึกคิด ซึ่งจะเปลี่ยนไปได้ตามระดับการศึกษาและการได้รับการฝึกอบรม เป็นความสามารถในการคิดและค้นหาเหตุผลจากความหมายดังกล่าวของคำว่า “Mind” ยังมีคำว่า “Attitude” หรือ เจตคติเข้ามาเกี่ยวข้องซึ่งตามความหมายในพจนานุกรมภาษาอังกฤษฉบับเดียวกัน ได้ให้ความหมายไว้ดังนี้

Your attitude to something is the way that you think or feel about it, especially when this shows in the way you behave. แปลเป็นไทยได้ว่า เจตคตินั้นเป็นแนวทางที่บุคคลนำมาใช้ในการคิดและรู้สึกต่อสิ่งที่ตนสนใจ ซึ่งมักจะเห็นได้จากการปฏิบัติตนและการแสดงความรู้สึกของเขาเองต่อสิ่งนั้นๆ ส่วนในพจนานุกรมฉบับภาษาไทย ให้ความหมายว่า เป็นแนวความคิดเห็นของบุคคล ซึ่งเป็นที่มาของความหมายของจิตวิทยาาสตร์ในแบบที่ 3 ที่ผู้เขียนพบซึ่งจะมุ่งเน้นการพัฒนาทางจิตวิญญาณไปพร้อมๆ กับการเรียนรู้วิชาการต่างๆ ทางการศึกษาโดยใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์ในการบูรณาการกระบวนการ จัดการเรียนรู้ทั้งด้านกาย จิตใจ และปัญญา สอดคล้องกับแนวคิดจิตตปัญญาศึกษาในบทความของ ศิริประภา พุทธิกุล (2554, หน้า 4-9) ที่กล่าวว่า จิตตปัญญาศึกษา หมายถึงการศึกษารูป

แบบหนึ่งพัฒนาผู้เรียนอย่างเป็นองค์รวม โดยเน้นการเรียนรู้ด้วยใจที่ใคร่ครวญ ผ่านความเจ็บปวด ลึกซึ้งแห่งจิต มีวิธีการหลากหลายบนหลักการแห่งการสังเกตอย่างมีสติกับปัจจุบันขณะ เพื่อความชัดเจนแห่งปัญญาคือ เข้าถึงความจริง ความดี และความงาม เกิดความงอกงามภายในและการเปลี่ยนแปลงขั้นพื้นฐานทั้งต่อตนเอง และจิตสำนึกต่อส่วนรวม ดังนั้นการจัดกิจกรรมการเรียนรู้การสอนตามแบบจิตตปัญญาศึกษา จะมุ่งพัฒนาผู้เรียนให้มีความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ เน้นการเชื่อมโยงการศึกษากับชีวิตไปพร้อมๆ กันทั้ง 3 ส่วน คือ ความรู้ วิชาชีพ และจิตวิญญาณ จะเห็นว่าจิตวิญญาณในจิตตปัญญาศึกษานั้น น่าจะเชื่อมโยงกับการปฏิบัติตามแนวสติปัญญา 4 ทางพุทธศาสนา อันประกอบด้วยการมีสติระลึกรู้กาย, เวทนา, จิต, สภาวะธรรม

นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับ วิสเซอร์ (2011, หน้า 3-4) ที่ได้กล่าวว่า “จิตวิทยาศาสตร์มีลักษณะโดยรวมระหว่างเจตคติกับความชำนาญด้านต่างๆ ที่เป็นองค์ความรู้ ซึ่งบุคคลที่มีสิ่งเหล่านี้จะตั้งคำถามเพื่อหาความจริง และพยายามที่จะชักจูงให้มีการวิพากษ์วิจารณ์เกี่ยวกับความรู้ต่างๆ ที่ผ่านมา ผู้ที่มีจิตวิทยาศาสตร์จะต้องมีความสุขุมรอบคอบสูง มีความละเอียดรอบคอบและหลีกเลี่ยงการทำสิ่งที่ไม่ถูกต้อง ดังนั้นในการพัฒนาจิตวิญญาณให้เป็นวิทยาศาสตร์อย่างแท้จริงนั้น ไม่เพียงแต่จะสร้างคนที่มีความรู้ด้านวิทยาศาสตร์เท่านั้น แต่จะต้องสร้างให้คนมีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์และมีจิตวิญญาณของการสร้างความเชื่อมั่น ความไว้วางใจเพื่อตอบสนองกับการแข่งขันในโลกของศตวรรษที่ 21”

จากความหมายทั้งหมด จึงสรุปได้ว่า จิตวิทยาศาสตร์ คือสิ่งที่ทำหน้าที่รู้ คิดและนึกโดยใช้การสังเกตร่วมกับการค้นคว้าจากปรากฏการณ์ และพฤติกรรมของสรรพสิ่งทั้งหลายที่มีอยู่ในธรรมชาติ แล้วนำมาจัดให้เป็นระเบียบ ซึ่งจะแตกต่างกันไปใน

แต่ละบุคคลว่า เขาอยู่ในระดับ ความฉลาด ความมีไหวพริบปัญญา ความคิดสร้างสรรค์มากน้อยเพียงใด ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับ ความสามารถในการคิดและหาเหตุผล ระดับการศึกษา การได้รับการฝึกฝนอบรม การมีเจตคติที่ดีหรือความรู้สึกที่ดีต่อสิ่งที่กำลังสังเกตหรือค้นคว้า นอกจากนี้ยังรวมถึงคุณธรรม ในการนำผลหรือความรู้จากการทดลอง/ค้นคว้าและความชำนาญในด้านต่างๆ ไปใช้ โดยผ่านการใคร่ครวญ ไตร่ตรองอย่างรอบคอบถึงผลดีผลเสีย และเป็นลักษณะนิสัย ที่รวมเอาความชำนาญ กระบวนการต่างๆ ของความคิด แนวความคิด ความรู้สึกต่อสิ่งเร้าซึ่งนำไปสู่การปฏิบัติ ความมีศีลธรรมจรรยา และการพินิจพิจารณาอย่างสุขุมรอบคอบทุกแห่งทุกมุม

นอกจากนี้ยังได้สรุปลักษณะอุปนิสัยของผู้มีจิตวิทยาศาสตร์ว่า “จิตวิทยาศาสตร์เป็นกลุ่มลักษณะเชิงซ้อนของความนึกคิดเชิงตรรกะ ซึ่งสามารถบรรยายออกมาเป็นลักษณะหลายแง่มุมของอุปนิสัย ดังนี้

- 1). มุ่งมั่นในการค้นหาคำตอบปัญหาในจิตใจ
- 2). มุ่งมั่นที่จะร่วมมือกันทำงานให้สำเร็จ
- 3). มีจิตวิญญาณของการสร้างสรรค์สิ่งแปลกใหม่
- 4). มีความกระตือรือร้นที่จะรับฟังการวิพากษ์วิจารณ์
- 5). มีจิตวิญญาณของการคิดแหวกแนว
- 6). สละเวลาทำความเข้าใจในงาน ความคิดเห็นที่เกี่ยวข้อง
- 7). มุ่งแสวงหาความร่วมมือร่วมใจ
- 8). มุ่งสร้างสรรค์เรื่องราวที่เกี่ยวกับความรู้ความสามารถของมนุษย์

9). ความอดทนพยายามฟันฝ่าอุปสรรค ความยากลำบากเพื่อให้ประสบความสำเร็จ ทั้งในแง่การรักษา ความสมานฉันท์ การยอมสูญเสียเงินอย่างประหยัด สมเหตุสมผล และการรักษาความเป็นหนึ่งเดียว

10). มีจิตวิญญาณของการสร้างสรรค์สิ่งต่าง ๆ จากพื้นความรู้เดิมที่พบว่ามีอยู่ก่อนหน้าแล้ว

11). มีจิตวิญญาณของการวางโครงสร้าง เริ่มตั้งแต่วางรากฐานและค่อย ๆ ต่อเติมจนเป็นรูปร่างชัดเจนสมบูรณ์ หรือมีจิตวิญญาณของการสร้างความเชื่อมั่น ความไว้วางใจ

“จิตวิทยาาสตร์” ในความหมายดังกล่าวข้างต้นไม่ได้เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องแต่เฉพาะเจตคติทางวิทยาศาสตร์เท่านั้น ซึ่งต่างไปจากระบบการศึกษาของประเทศไทยที่มุ่งเน้นให้ฝึกทักษะจิตวิทยาาสตร์แต่เฉพาะในกลุ่มการเรียนรู้วิทยาศาสตร์ ผู้เขียนคิดว่าอาจเป็นเพราะ ในหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐานซึ่งได้กล่าวมาแล้วข้างต้น มีวิชาพุทธศาสนาอยู่ในกลุ่มการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรมแล้ว อย่างไรก็ตามหากไม่นำหลักธรรมในพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้ในการเรียนการสอนวิชาต่างๆ ด้วยเราก็จะได้แต่ผู้เรียนรู้วิทยาศาสตร์ที่มีจิตวิทยาาสตร์ที่ยังไม่สมบูรณ์หรือผู้เรียนที่รู้พุทธศาสนาชนิดท่องจำเพื่อสอบผ่านเท่านั้น

อย่างไรก็ตาม การที่จะผลิตนักเรียนให้มีคุณสมบัติอย่างที่ต้องการเป็นเรื่องยากและทำลายความสามารถของนักวิชาการการศึกษา และเพื่อเป็นการทดสอบแนวคิดนี้ ผู้เขียนได้ทดลองทำวิจัยนำร่องเพื่อให้ทราบ สถานการณ์ความมีจิตวิทยาาสตร์ และความใส่ใจในการปฏิบัติสมาธิ เปรียบเทียบกับผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนในเทอมที่ผ่านมา โดยใช้แบบสอบถามในนักเรียนระดับมัธยมศึกษาและประถมศึกษาที่เข้าร่วมโครงการค่ายวิทยาศาสตร์ ณ โรงเรียนสวนกุหลาบและโรงเรียนบ้านไร่ไหล่า จังหวัดชลบุรี เมื่อวันที่ 29 มกราคม และ 21 กุมภาพันธ์ 2555 ผลการศึกษาพบว่า เด็กระดับมัธยมศึกษาจำนวน 55 คนมีจิตวิทยาาสตร์ระดับปานกลางและระดับสูง ใกล้เคียงกันคือ ร้อยละ 55.77 และ 44.23 ตามลำดับ ส่วนเด็กระดับประถมศึกษาจำนวน 40 คนนั้น พบว่า จิตวิทยาาสตร์ของ

เด็กกลุ่มนี้ส่วนใหญ่อยู่ในระดับสูง คิดเป็นร้อยละ 86.49 รองลงมาเป็นระดับปานกลางร้อยละ 8.11 ที่เหลืออีกร้อยละ 5.50 มีจิตวิทยาาสตร์อยู่ในระดับสูงมาก ส่วนความสนใจในการปฏิบัติสมาธิเด็กระดับมัธยมศึกษาส่วนใหญ่ ร้อยละ 48.08 มีความสนใจในระดับปานกลาง แต่ระดับประถมศึกษาส่วนใหญ่มีความสนใจในระดับสูงถึงร้อยละ 62.16 รองลงมาให้ความสนใจในระดับสูงมาก ร้อยละ 21.62 ซึ่งเป็นที่น่าสังเกตก็คือเด็กในกลุ่มนี้ล้วนมีจิตวิทยาาสตร์อยู่ในระดับสูง มีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนไม่ต่ำกว่าเกรด 3 และมีพฤติกรรมไม่ลอกการบ้านเพื่อน อย่างไรก็ตามหากคิดในภาพรวมจะพบเด็กกลุ่มดังกล่าวประมาณร้อยละ 7 ซึ่งเป็นสิ่งที่ทำลายความสามารถของผู้ทำหน้าที่ครูผู้สอนจะทำให้จำนวนเด็กกลุ่มนี้เพิ่มขึ้นได้อีกหรือไม่ จากผลการศึกษาดังกล่าว ทำให้ผู้เขียนสนใจที่จะขยายผลการศึกษาและปรับปรุงเครื่องมือให้ครอบคลุมความหมายของจิตวิทยาาสตร์ตามความหมายที่ผู้เขียนค้นคว้าได้ในโอกาสต่อไป

จิตวิทยาาสตร์ ตามความหมายของผู้เขียน ไม่ได้อยู่เฉพาะในแวดวงของวิทยาศาสตร์หรือนักวิทยาศาสตร์เท่านั้น หากแต่อยู่ในแวดวงของนักปรัชญานักคิด นักวิเคราะห์ด้านต่างๆ นักการศึกษาธรรมชาติหรือนักการศึกษาศาสนาด้วย ซึ่งสอดคล้องกับข้อเขียนในหนังสือเรื่อง ไลน์สไตน์ พบพระพุทเจ้าเห็น (สม สุจิรา, 2554, หน้า 21-25) กล่าวถึงไลน์สไตน์ว่า “การค้นพบของอัลเบิร์ต ไลน์สไตน์ได้มาจากการทดลองทางความคิดและจินตนาการ เขาไม่ได้ทดลองจากสิ่งที่เป็นรูปธรรมซึ่งจับต้องมองเห็นได้ เหมือนกับการค้นพบของชาลส์ ดาร์วิน, กาลิเลโอและเซอร์ไอแซค นิวตัน ทฤษฎีของพวกเขาเป็นการหยั่งรู้มาจากภายใน ไม่ใช่จากการทดลองภายนอก เพราะเรื่องปริมาณ การยืดหดของเวลาและเรื่องความเร็วของแสง เป็นเรื่องที่ทำไม่ได้ในห้องทดลอง และหลังจากค้นพบแล้ว การที่จะอธิบาย

สิ่งที่ตนเองรู้ให้คนภายนอกเข้าใจก็ไม่ใช่ง่ายเลย $E = mc^2$ ก็มีคนไม่เชื่อมากมาย จนเมื่อระเบิดปรมาณู ลูกแรกที่อิโรชิมา ได้พิสูจน์ให้เห็นพลังงานที่ปลดปล่อยออกมาจากมวลสารเพียงไม่ถึงกรัมทำให้เมืองทั้งเมืองหายไป ทำให้ไอน์สไตน์รู้สึกเศร้าสลดมาก นี่เป็นอุทาหรณ์อย่างหนึ่ง ที่แสดงถึง “จิตวิทยาศาสตร์” ที่ยังไม่สมบูรณ์ของนักวิทยาศาสตร์ นอกจากนี้ในหนังสือ ‘ได้กล่าวถึงความสนใจในด้านศาสนาของไอน์สไตน์ ว่าท่านยอมรับการค้นพบเช่นพระพุทธเจ้าว่ายิ่งใหญ่ในระดับจักรวาล ไม่ใช่แค่ระดับโลก เนื่องจากเขาเคยเขียนเกี่ยวกับเรื่องทำนองนี้ไว้ในหนังสือ Ideas & Opinion ว่า “ศาสนาในโลกตะวันออกมีพัฒนาการมาจากศาสนาแห่งความกลัวกลายเป็นศาสนาแห่งศีลธรรม ซึ่งถือว่าเป็นก้าวที่สำคัญของมนุษยชาติที่จะพัฒนาต่อไปเป็นศาสนาแห่งจักรวาล ความรู้สึกเช่นศาสนาแห่งจักรวาลปรากฏอยู่ในบทสวดของเดวิดและศาสนาพุทธ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ตามที่เราเคยเรียนรู้มาจากข้อเขียนของไซเพนเฮาเออร์ซึ่งเป็นนักเขียน นักปรัชญาชื่อดังชาวเยอรมัน ผู้ศรัทธาในคำสอนของพระพุทธเจ้าและสอดคล้องกับ สุภวรรณ พิพัฒพรณวงค์ กรีน (2550, หน้าบทนำ) ที่ได้แปลข้อเขียนของไอน์สไตน์ซึ่งเขียนไว้ในหนังสือเรื่อง The Human Side ดังมีใจความตอนหนึ่งว่า “ ศาสนาในอนาคตจะเป็นศาสนาที่เนื่องกับจักรวาล ควรอยู่เหนือพระเจ้าส่วนตัว หลีกเลียงลัทธิกฎเกณฑ์ที่ไร้ข้อพิสูจน์ ควรครอบคลุมทั้งเรื่องธรรมชาติและจิตวิญญาณ ควรตั้งอยู่บนรากฐานของศาสนาที่เกิดจากประสบการณ์ของทุกสิ่งที่สร้างเอกภาพอันมีความหมาย ซึ่งพระพุทธศาสนาดูเหมือนจะมีสิ่งเหล่านี้ อยู่ ศาสนาพุทธน่าจะเป็นศาสนาที่แก้ไขปัญหาต่างๆ ของยุคสมัยได้”

นอกจากนี้ ในหนังสือเรื่องพระพุทธเจ้าพลิกใจไอน์สไตน์พลิกโลก ของ สม สุจิรา (2554, หน้า 21-38) ได้สรุปเกี่ยวกับศรัทธาที่มีต่อพุทธศาสนาของไอน์สไตน์ไว้ว่า ไอน์สไตน์เองก็มีศรัทธาในพระพุทธศาสนา

เนื่องจากแนวคำสอนทางพุทธคล้ายคลึงกับแนวคิดของนักปราชญ์ผู้ยิ่งใหญ่ของโลกหลาย ๆ คนที่เขา นับถือ เช่น เบอร์ทรันด์ รัสเซลล์ นักปรัชญาชาวอังกฤษ เจ้าของรางวัลโนเบล สาขาวรรณกรรมประจำปี ค.ศ. 1950 เพื่อนรักของไอน์สไตน์ ได้เขียนไว้ในบทความหนึ่งของเขาว่า “พระพุทธศาสนาเป็นการรวมกันของปรัชญาและวิทยาศาสตร์ ศาสนาพุทธสนับสนุนวิธีการทางวิทยาศาสตร์ และติดตามวิธีการนั้นจนถึงที่สุด ซึ่งอาจเรียกได้ว่าเป็นศาสนาแห่งเหตุผล พระพุทธศาสนาพูดถึงเรื่องที่ว่าวิทยาศาสตร์ยังพิสูจน์ไม่ได้ เพราะความจำกัดแห่งเครื่องมือของวิทยาศาสตร์ ชัยชนะของพระพุทธศาสนาเป็นชัยชนะทางจิตใจ นิโคลา เทสลา ซึ่งได้ชื่อว่าเป็น “บิดาแห่งกระแสไฟฟ้าสลับ” และ “บิดาแห่งการสื่อสารไร้สาย” ก็เข้าใจคำสอนของพระพุทธเจ้าอย่างลึกซึ้ง จากคำกล่าวของเขาที่ว่า “ในหมู่อุปสรรคที่ขัดขวางพัฒนาการของมนุษย์ อุปสรรคที่สำคัญที่สุดคือ “อวิชชา” ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงเรียก อันเป็นความชั่วร้ายที่ยิ่งใหญ่ที่สุดของโลก นับเป็นอุปสรรคที่เกิดจากความโง่งของมนุษย์นั่นเอง

นอกจากนี้ยังมีเพื่อนอัจฉริยะและมหาอัจฉริยะของ อัลเบิร์ต ไอน์สไตน์ อีกหลายท่านที่ล้วนต่างชื่นชมและศรัทธาในพระพุทธศาสนา และก่อนการสิ้นชีวิตของไอน์สไตน์ เขาได้กล่าวประโยคปริศนาทิ้งไว้ให้นักวิทยาศาสตร์รุ่นน้อง ประโยคหนึ่งว่า “ยังมีความลับของธรรมชาติที่ซ่อนอยู่ในปรัชญาตะวันออกอีกมากมาย” จะเห็นว่ นักวิทยาศาสตร์ผู้ยิ่งใหญ่ของโลกก็ยังคงต้องพึ่งนักปรัชญาทางวรรณกรรมและนักปราชญ์ด้านศาสนา มิฉะนั้นเขาอาจจะใช้สิ่งที่เขาค้นพบทำลายชีวิตของผู้คนอีกมาก หรืออาจจะทำลายตนเองหนีความผิดใจที่เขาได้มีส่วนร่วม เพราะผลงานของเขาถูกใช้ไปในทางทำลาย ดังนั้น “จิตวิทยาศาสตร์” จะสมบูรณ์ไปไม่ได้ถ้าขาดหลักปฏิบัติทางจิตตามธรรมะทางพุทธศาสนา

ธรรมะในฐานะวิทยาศาสตร์

คำว่า วิทยาศาสตร์ ใช้เรียกสิ่งที่มีความจริง และเป็นความจริงชนิดที่ปรากฏให้เห็นกันอยู่ พิสูจน์ได้ ทดลองได้ ไม่ต้องอาศัยการคำนึง หรือความเชื่ออย่างงมงาย ส่วนคำว่า ธรรมะ หรือศาสนาในที่นี้ก็เช่นเดียวกัน เป็นวิทยาศาสตร์ซึ่งเมื่อปฏิบัติแล้วดับทุกข์ได้ และเป็นระบบของพุทธศาสนา ซึ่งปัจจุบันมักจะมีเรื่องถกเถียงกันว่า พุทธศาสนาเป็นเรื่องของปรัชญา ทำให้บางคนที่ยึดถือพุทธศาสนาในรูปแบบปรัชญา ไม่สามารถนำมาใช้ดับทุกข์ได้

แท้จริงแล้ว ธรรมะทางพุทธศาสนาเป็นวิทยาศาสตร์ไม่ใช่จิตวิทยา ไม่ใช่ตรรกวิทยา ไม่ใช่เป็นลัทธิที่เชื่ออย่างงมงาย แต่เป็นเรื่องของธรรมชาติ เป็นวิทยาศาสตร์ที่เมื่อนำไปปฏิบัติอย่างจริงจังแล้ว จะดับทุกข์ได้ เป็นวิทยาศาสตร์ที่พระพุทธเจ้าได้ทดลองพิสูจน์แล้ว เป็นสิ่งที่บุคคลพึงเห็นได้ด้วยปัญญาของตนเอง ไม่จำกัดด้วยกาลเวลา ทำอย่างนี้ก็ได้ผลอย่างนี้ทันที เหมือนปฏิกิริยาทางเคมี เรียกให้คนอื่นมาดูได้ พิสูจน์ได้โดยไม่ต้องเสียเวลามากินนอน ผู้ทำจะรู้ทันที ทั้งหมดนี้เป็นสิ่งที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ดีแล้ว เป็นจริง สามารถเห็นได้ด้วยตนเอง เป็นวิทยาศาสตร์ที่ไม่มีวิทยาศาสตร์สาขาใดเทียบเท่า (พุทธทาสภิกขุ, ข้อมูลเสียง: ชุดที่ 9 และ 7) และยอดนักวิทยาศาสตร์ก็คือ พระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นนักวิทยาศาสตร์ทางด้านจิตใจ และธรรมะที่ท่านทรงค้นพบก็ได้จากการค้นคว้าทางด้านจิตใจไปไกลกว่านักวิทยาศาสตร์ทางด้านวัตถุซึ่งถึงแม้จะค้นคว้าไปจนถึงวัตถุนอกโลกเช่น ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ แต่ก็ยังดับทุกข์ในมนุษย์ไม่ได้ ส่วนการค้นคว้าทางด้านจิตใจของพระพุทธเจ้าไปได้ไกล ตั้งแต่ ระดับโลกิยะ ทำให้เกิดความสบายใจชั่วขณะหรือดับทุกข์ชั่วคราว จนถึงระดับโลกุตระ ซึ่งสามารถดับทุกข์โดยสิ้นเชิง เป็นการสิ้นสุดของภพ หรือการเวียนว่ายตายเกิด โดยเริ่มตั้งแต่การดับทุกข์ชั่วขณะเป็นนิพพานน้อยๆ ไปจนถึงดับทุกข์โดยสิ้นเชิง คือทำให้หนีพพานในแต่ละวัน เกิดมากขึ้นๆ

และรักษาไว้ให้จิตใจว่างจากจากกิเลสมากขึ้นๆ ก็จะเกิดนิพพานโดยสมบูรณ์ได้ในชาตินี้ไม่ต้องรอถึงหมื่นชาติแสนชาติ

จิตตธรรมทางพุทธศาสนาสู่จิตวิทยาศาสตร์ที่สมบูรณ์

จากความหมายของจิตวิทยาศาสตร์ ที่ ในแบบที่ 3 ที่สอดคล้องกับ วิสเซอร์ (2011, หน้า 3-4) ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นจะมีความหมายที่กว้างขวางไม่เจาะจงว่าจะต้องเกิดจากการศึกษาวิทยาศาสตร์เท่านั้น แต่จะมีความหมายลึกซึ้งเข้าไปถึงจิตใจที่วิสเซอร์ใช้คำว่า Spirit และตามพจนานุกรมภาษาอังกฤษของ คอลลินส์ วิลเลียม (Collins, William) ฉบับ Learner's dictionary ค.ศ. 1996 ได้ให้ความหมายของคำว่า Spirit ไว้หลายความหมาย ซึ่งสรุปในภาพรวมที่เกี่ยวข้องกับจิตใจและความรู้สึกในจิตใจ ก็คือ Spirit เป็นสิ่งที่มองไม่เห็นและไม่ใช้ส่วนใดส่วนหนึ่งของร่างกาย แต่สามารถกระตุ้นให้ผู้ที่ครอบครองมันมีการแสดงออกมาเป็นลักษณะของนิสัย ความคิดเห็น ความเชื่อ ความประพฤติ และความรู้สึกได้ ซึ่งเทียบเคียงได้กับ คำว่า “เจตสิก” ในธรรมะทางพุทธศาสนา ซึ่งพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 แปลว่า อารมณ์ที่เกิดกับใจ หรือใช้เป็นคำขยายแปลว่า เป็นไปในจิตและท่านพุทธทาสภิกขุ (2550, หน้า 136) ได้กล่าวไว้ในหนังสือเรื่อง โพรซีกขยธรรมประยุกต์ว่า “คำว่าเจตสิกนั้นในธรรมะทางพุทธศาสนาใช้เรียกความรู้สึกอย่างใดอย่างหนึ่งที่เข้ามาผสมอยู่ในจิต เช่นถ้าเป็นความรู้สึกเป็นสุข หรือเป็นทุกข์ จิตก็จะประกอบด้วย เวทนาเจตสิก เป็นจิตที่กำลังรู้สึกเป็นสุขหรือเป็นทุกข์ เป็นต้น” จึงน่าจะนำมาใช้ในความหมายเดียวกับ Spirit ได้ แต่อย่างไรก็ตามจิตวิทยาศาสตร์ในความหมายของวิสเซอร์เองนั้นอาจเกี่ยวข้องกับศาสนาที่เขานับถือ ผู้เขียนจึงไม่เห็นแนวคิดของเขาที่เกี่ยวข้อง

กับศาสนาพุทธ แต่เขาก็แสดงออกมาในการให้ความหมายของ “Scientific mind” หรือ จิตวิทยาศาสตร์ อันเป็น ปรากฏการณ์ทางจิต ธรรมชาติการรับรู้อารมณ์ที่อยู่ภายใน ที่อาจถูกอารมณ์ปรุงแต่งไปในลักษณะให้เกิดความทุกข์ได้ จำเป็นต้องเรียนรู้การฝึกหัด ให้รู้จักความเป็นสมาธิโดยเน้นการเรียนรู้ด้วยใจที่ใคร่ครวญผ่านความเงียบสงบ ลึกซึ้งแห่งจิตดู รูปธรรมโดยใช้สติติดตามดูลมหายใจเข้าและออกควบคู่ไปกับการเคลื่อนไหวของกาย เป็นกายนุ้ปัสสนาสติปัญญา ให้รู้จักการใช้สติสัมปชัญญะดูนามธรรมในส่วนเจตสิก ในการระงับปีติเวทนาและสุขเวทนาที่เกิดจากความสำเร็จซึ่งอาจจะมาจากความถูกต้องหรือไม่ถูกต้องก็ได้ เป็น เวทนานุ้ปัสสนาสติปัญญา ให้รู้จักการฝึกฝนการดูนามธรรมในส่วนจิต ทุกรูปแบบ สามารถบังคับจิตได้ทันทีทันใดตามต้องการ บังคับจิตให้ตั้งมั่นอยู่ในความถูกต้องคล่องแคล่วว่องไวได้ กระทำจิตให้เกลี้ยงไม่มีสิ่งใดมาฉาบทาให้เปื้อน เป็นจิตตานุ้ปัสสนาสติปัญญา และให้รู้จัก การตั้งสติดูธรรมสังขะของสิ่งทั้งปวงที่เคยยึดมั่นถือมั่น ให้รู้ว่าเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เป็นขันมมานุ้ปัสสนาสติปัญญา รวมเรียกว่า เป็นการเจริญสติปัญญา 4 ซึ่งแปลว่าการตั้งไว้ซึ่งสติหรือความระลึกอย่างถูกต้องสี่ประการ (พุทธทาสภิกขุ, 2550, หน้า 48, 74. 112-113, 156-157, 198-199)

การฝึกกรรมฐานหรือ การเจริญสติปัญญา 4 ดังกล่าว จะทำให้ผู้ปฏิบัติสามารถดับกิเลส ตัณหาอุปาทานได้แม้เพียงชั่วครู่ อาจทำสมาธิได้ถึงระดับปฐมฌานซึ่งนักวิทยาศาสตร์ระดับโลกจะมีสมาธิที่สูงมากโดยกำเนิดอาจสามารถเข้าสู่สภาวะนี้ได้โดยไม่ต้องปฏิบัติกรรมฐาน (สม สุจิรา, 2554, หน้า 74) และเมื่อถึงขั้นบรรลุมานระดับสูงจะพบกับปรากฏการณ์เหนือธรรมชาติหรือปาฏิหาริย์ ซึ่งพระอาจารย์ผู้สอนหลายท่านมักสอนให้ผ่านระดับนี้ไปให้เร็วที่สุดไม่ให้ใส่ใจกับเรื่องพวกนี้ เพราะเป็นช่วงรอยต่อระหว่างโลกียญาณ กับโลกุตระญาณ แต่ก็มีผู้ปฏิบัติบางคน

หลงยึดติดจนไม่สามารถยกจิตขึ้นสู่ระดับโลกุตระ เพื่อมุ่งสู่มรรคผลนิพพานได้ ในทางวิทยาศาสตร์ก็มีเหตุการณ์แปลกๆ ที่ยังอธิบายไม่ได้ ซึ่งมีความสอดคล้องกับเรื่องของอภิญาในทางพระพุทธศาสนา เช่น การระลึกชาติได้ เป็นต้น (สม สุจิรา, 2554, หน้า 89-90)

ข้อเสนอแนะสำหรับการสอนเพื่อพัฒนาจิตวิทยาศาสตร์โดยใช้หลักกรรมทางพุทธศาสนาในแต่ละช่วงวัย

แนวทางในการปฏิบัติทางจิตเพื่อพัฒนาจิตวิทยาศาสตร์ตามหลักกรรมทางพุทธศาสนาหรือ อริยสัจ 4 อันประกอบด้วย ทุกข์/ความรู้สึกลึกเมื่อเห็นลักษณะธรรมสังขะ หรือไตรลักษณ์ของสิ่งทั้งปวง, สมุทัย/เหตุแห่งทุกข์, นิโรธ/มีสติมุ่งมั่นแยกแยะแง่มุมที่จะกำจัดเหตุแห่งทุกข์ และ มรรคมีองค์แปด/ แนวทางฝึกปฏิบัติตนเพื่อการกำจัดเหตุแห่งทุกข์ ซึ่งเป็นหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ได้รับการพิสูจน์มาตั้งแต่สมัยครั้งพุทธกาล ได้มีนักปราชญ์หลายท่านนำไปใช้ในการแก้ไขปัญหาในหน้าที่การงาน แต่มองข้ามการนำไปแก้ทุกข์ทางใจทำให้พลาดโอกาสที่จะพบความสุขที่เกิดจากใจที่ผ่องแผ้วแจ่มใส ดังนั้นในการที่จะนำไปใช้ในการเรียนการสอนนั้น ครูผู้สอนต้องปฏิบัติให้ได้ก่อน เพราะเด็กจะดูครูเป็นตัวอย่าง การปฏิบัติก็มีประโยชน์เพราะหลักกรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าสามารถจะนำไปปฏิบัติได้ตามความเหมาะสมแก่วัย สถานการณ์สภาพแวดล้อม และระดับภูมิธรรม

การปฏิบัติธรรมหรือการปฏิบัติจิต ตามคำสอนของพระพุทธเจ้าแบ่งได้ 3 ระดับ (เจริญ จิตธัมโม, ม.ป.ป., หน้า 217-218) ดังนี้

1. อย่างต่ำ คือ ละชั่ว ประพฤติดี รักษาจิตให้ผ่องใส
2. อย่างกลาง คือ ยก ระดับความประพฤติดีสู่การบำเพ็ญประโยชน์ในส่วนตนและส่วนรวม

3. อย่างสูง คือ ยกกระตือรือร้นการละชั่ว ประพฤติดี รักษาจิตให้ผ่องใสเข้าสู่การเรียนรู้มรรคมี องค์ 8 ในอริยสัจ 4

ดังนั้น จึงสรุปได้ว่าศาสตร์แห่งการดับทุกข์เพื่อ การบ่มเพาะและพัฒนา “จิตวิทยาศาสตร์” นั้นจะนำมา ใช้เป็นเครื่องมือทางการศึกษาควบคู่กับการจัดการ เรียนการสอนวิชาต่างๆได้ในแต่ละช่วงวัยตามความคิด ของผู้เขียน ท่านพุทธทาสภิกขุ และท่านจรัญ จิตธัมโม (พุทธทาสภิกขุ, 2550; จรัญ จิตธัมโม, ม.ป.ป.) ดังนี้

1. วัยอนุบาล วัยเด็ก

เป็นวัยที่ต้องฟังผู้ใหญ่ จะต้องมีความตั้งใจสอน ให้เขาเข้าใจ ให้เขาเชื่อฟัง เด็กเล็กจะระลึกได้แค่เพียงว่า เขาจะต้องเชื่อฟัง ถ้าสอนมากเกินไปนั้นจะระลึกไม่ได้

- สอนให้เด็กมีสติ (ระลึกไว้) อยู่เสมอว่า ต้อง เชื่อฟังครูพ่อแม่ อย่างจริงใจและเต็มใจ หากคือดีไม่เชื่อฟังต้องได้รับโทษตามควรแก่ความผิด เนื้อหา หนักไปทางรักษา รักษา ศาสนา รักษาการศึกษาเล่าเรียน การพูดไพเราะ ไหว้พระสวดมนต์ ผู้สอนต้องดีทั้งนะ และดีทั้งนำ คือต้องมีอุปนิสัยในการแนะนำ สอน และประพฤติตัวเป็นแบบอย่างที่ดี

- สอนให้รู้จักคิดคือมี ฉัมนวิจยะ (เลือกเพิน หาทางเลือก) ได้ว่าไม่มีทางอื่นที่ดีและปลอดภัยต่อตัว เขาเท่ากับการเชื่อฟังครูพ่อแม่ การคือดีไม่ทำตามคำ สอนของครูพ่อแม่ มันก็คือความไม่เจริญ หรือไม่ ปลอดภัย

- สอนโดยฝึกเขาให้เกิดวิริยะ (ความเพียร) ปฏิบัติตามคำแนะนำของพ่อแม่และครู อย่างเคร่งครัด

- มีคำชมเชย หรือรางวัลที่เหมาะสมกับความดี ที่กระทำตามคำสั่งสอน ทำให้เขาเกิดความพอใจ อิ่มใจ หรือมีปิติ

- หมั่นสังเกตเขาว่าปฏิบัติตามคำสั่งสอน แนะนำได้จนเป็นปกติวิสัย หรือเกิดจิตสงบระงับลงหลัง จากเกิดความตื่นตื้นจากความอิ่มใจ เป็นจุดเริ่มต้นของ การฝึกให้มีการบริกรรมสมาธิ ที่เกิดจากความตั้งใจ ซึ่ง

จะมีประโยชน์ในการฝึกสมาธิขั้นสูงต่อไปเมื่อเขาเติบโต ขึ้นเป็นวัยรุ่นหรือวัยผู้ใหญ่

- หมั่นสังเกตการเกิดอุปเบคา (การเพ่งเฉย หรือรอได้) ในเด็กเล็กอาจสังเกตไม่ชัด แต่เด็กอาจเฝ้า ดูอยู่ว่า ครูหรือพ่อแม่ ได้เอาใจใส่ต่อการปฏิบัติตามคำ สอนจากครูหรือพ่อแม่ของพวกเขาอยู่ ดังนั้นครูหรือ พ่อแม่ จะต้องทิ้งจังหวะก่อนชมเชย หรือก่อนการให้ รางวัลตามสัญญาเมื่อเด็กปฏิบัติตามคำสอน ทั้งนี้เพื่อ ฝึกให้เขารู้จัก การรอได้ จนเป็นนิสัยติดตัวต่อไปจะได้ เป็นวัยรุ่นที่รอได้ ไม่จึงสุกก่อนห้าม

2. วัยรุ่น

ในเรื่องสติ ต้องสอนผู้เรียนให้ระลึกถึงความ รับผิดชอบ ในหน้าที่ของการที่เกิดมาเป็นลูกของพ่อ แม่ เป็นลูกศิษย์ของครู เป็นพลเมืองของประเทศชาติ เขาจะต้องรับผิดชอบต่ออะไรบ้างเพื่อให้เกิด ประโยชน์ แก่พ่อแม่ ครูอาจารย์ แก่วงศ์ตระกูล แก่ประเทศชาติ ไม่ใช่เพื่อตนเองแล้วใครควรวางจะทำให้สำเร็จตามที่ ตนเองต้องรับผิดชอบต่ออย่างไร จากนั้นก็กระตุ้นเตือน ให้ตั้งใจทำหน้าที่ด้วยความพากเพียร จนเห็นผลเกิด ขึ้นจริงเกิดความอึ้งใจ ภาคภูมิใจ แล้วทำใจให้เข้าสู่ ภาวะปรกติ สงบระงับเพื่อวางแนวทางหรือระบบในการ ปฏิบัติ มุ่งมั่นปฏิบัติภารกิจต่อไป จนครบจุดมุ่งหมาย ที่รับผิดชอบก็ มีความเพ่งเฉย รอได้ คอยได้ เพื่อดูผล งานว่าจะเกิดประโยชน์แก่ผู้ที่เป็นเป้าหมายมากน้อย เพียงใด ต้องปรับปรุงแก้ไขหรือไม่ อย่างไร ในประเทศ จีนมีหลักสูตรสอนในโรงเรียน ให้เด็กศึกษาเพื่อเตรียม ความพร้อมสำหรับจะไปเป็นผู้ใช้แรงงานเพื่อประเทศ ชาติ เช่น ประเทศต้องการแรงงานด้านใด และนักเรียน มีทักษะใดก็จะแยกให้เรียนรู้และฝึกให้ชำนาญในสาขา ที่ตนมีความสามารถ เมื่อเรียนสำเร็จ ประเทศก็จะได้ บุคคลที่มีฝีมือเข้าทำงาน ข้อสำคัญในวัยนี้ เป็นวัยที่ เสี่ยงต่อการมีเพศสัมพันธ์ก่อนวัยอันสมควร จึงจำเป็น ต้องฝึกคุณสมบัตการรอได้ คอยได้ควบคู่ไปกับการ เรียนการสอน

3. วิทยุหนุ่มสาว วิทยุทำงาน

ในเรื่องสติ ต้องสำนึกในความรับผิดชอบให้มากกว่าเด็ก เพราะเป็นหัวเลี้ยวหัวต่อของชีวิต มีการเจริญเติบโตเต็มที่ที่เป็นวัยเจริญพันธุ์ เป็นช่องทางให้เกิดกิเลสได้ง่าย ความรับผิดชอบในวัยนี้ ต้องหนักไปทางการเตรียมตัวเข้าไปสู่ชีวิตสมรสโดยไม่ชิงสุกก่อนห่าม ต้องทำงานอย่างเต็มที่ จึงต้องรู้จักเลือก การงาน เลือกคู่ครอง บางคนอยากอยู่เป็นโสดเพราะทำประโยชน์ได้มากกว่าก็อาจมีแนวทางแบบอื่น เช่น ทำงานเพื่อส่วนรวมเพิ่มนอกเหนือจากที่ทำงานประจำ เป็นต้น และเมื่อเลือกแล้วก็อย่าให้ล้มเหลว ให้คำนึงถึงแต่ความรับผิดชอบซึ่งเป็นประเด็นสำคัญให้ถูกต้องเสียก่อน

วัยต่างๆ ในกลุ่มนี้ต้องมีความสำนึกรับผิดชอบให้มากขึ้นกว่าทุกวัยที่กล่าวมาแล้วข้างต้น โดยมีหลักการพิจารณาว่าในตำแหน่งหน้าที่การงาน และสถานะที่เราดำรงอยู่ เราเป็นทำไม เพื่อประโยชน์อะไร และมีอะไรเป็นจุดหมายปลายทางอย่างไร การฝึกกำหนดการมีสติในระดับนี้นั้น ควรให้ระลึกถึงก่อนทำ และมีสัมปชัญญะให้ระลึกถึงขณะกำลังทำ ในทุกอิริยาบถที่เป็นไปตามธรรมชาติ ได้แก่ เดิน นั่ง นอน หลับ ตื่น กิน ถ่าย อาบ ล้าง การก้าวเดิน หรือแม้แต่กระดิกนิ้ว เป็นต้น หรืออิริยาบถเฉพาะกิจ เช่น การพักผ่อนหย่อนใจ เล่นกีฬา ทำงานบ้าน ล้างหน้า แต่งตัว การอ่านหนังสือ การฟังคำบรรยาย หรือแม้แต่การดูแลลูกหลาน สั่งสอนลูกศิษย์ โดยต้องมีสำนึกที่ใช้กำกับกับการมีสติให้ระลึกถึงโดยสมบูรณ์ก่อนที่จะเคลื่อนไหวอิริยาบถใด และมีสัมปชัญญะรู้ตัวขณะทำอิริยาบถนั้นๆ ทำให้ไม่ประหม่าระลึกรวมจำได้ หรือทำด้วยความเฉียบแหลม มีปฏิภาณ ไหวพริบ คือ การกำหนดลมหายใจเข้า - ออก ที่เรียกว่า “อานาปานสติ” เมื่อมีสติพร้อม ธรรมวิจยะ วิริยะ ปิติ ปัสสัทธิ สมาธิ และอุเบกขา ตามที่กล่าวมาแล้วตั้งแต่ในวัยอนุบาล วัยเด็ก ก็จะเป็นไปตามมาในวัยผู้ใหญ่ ซึ่ง

เป็นวัยที่ต้องเผชิญกับปัญหาต่างๆ ในชีวิตที่ก่อให้เกิดความทุกข์ทางใจตั้งแต่ระดับน้อยๆ จนถึงการทำลายตนเองด้วยการหนีปัญหา สมควรต้องพึงแนวปฏิบัติตามหลักคำสอนทางพุทธศาสนาในระดับสูง ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงพิสูจน์แล้วด้วยตัวของพระองค์เอง คือ การปฏิบัติตามแนวทางของมรรคมีองค์ 8 ซึ่งแบ่งได้เป็นสามกลุ่มใหญ่ ไตรสิกขา ได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา และเมื่อใดที่เจริญสติปัญญา 4 เมื่อนั้นก็มี ศีล สมาธิ ปัญญา อาจเริ่มปฏิบัติตั้งแต่ การบังคับตนเองให้สำรวม ระวัง กาย - วาจา หรือบังคับตนให้ทำอะไรอย่างจริงจังอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็เป็น ศีล เมื่อกำหนดอารมณ์ใดตามแบบของสมาธิ ก็เป็น สมาธิ และพอรู้ อะไรบ้างอย่างถูกต้องก็เป็นปัญญา แต่สิ่งสำคัญที่อยู่ภายในตัวตนของบุคคลเป็นปัจจัยสำคัญในความสำเร็จหรือล้มเหลวของผลการปฏิบัติ ก็คือ สัมมาทิฐิ ดังนั้นพระพุทธเจ้าจึงทรงแนะนำให้นำ อริยมรรคมีองค์ 8 ในส่วนของปัญญามาปฏิบัติก่อนเป็นลำดับแรก ตามด้วยส่วนของศีล และส่วนของสมาธิเป็นลำดับสุดท้าย

แนวปฏิบัติเพื่อให้จิตผ่องแผ้วตามหลักคำสอนทางพุทธศาสนา คือ มรรคมีองค์แปด หรือ ไตรสิกขา

1. มุ่งมั่นทำจิตให้บริสุทธิ์ ด้วยการศึกษาดูตนเอง จนรู้จักตนเอง ตามลำดับของการเจริญสติปัญญา 4 นำไปสู่การละกิเลสหรือดับทุกข์ทำให้เกิดปัญญา จากการเกิดความเห็นชอบ และความดำริชอบ

1.1 สัมมาทิฐิ หรือความเห็นชอบ ซึ่งเป็นความคิดเห็น ความเข้าใจ ความเชื่อ ความยึดถือเอาไว้เป็นหลักในใจอย่าง ถูกต้อง

1.2 สัมมาสังกัปปะ หรือ ความดำริชอบ ซึ่งเป็นการคิดไตร่ตรองในความหวัง ความต้องการของตนอย่างถูกต้องเพื่อให้ได้ทั้งประโยชน์ตนและผู้อื่น

2. มุ่งมั่นละความชั่ว หรือ การถือศีลซึ่งจะเกิดโดยอัตโนมัติ เมื่อผ่านการมีสัมมาทิฐิ และสัมมาสังกัปปะแล้ว

2.1 สัมมาวาจา หรือวาจาชอบ ซึ่งเป็นลักษณะการพูดที่ถูกต้องและสำเร็จประโยชน์ ไม่พูดหลอกลวง ไม่พูดเท็จ ไม่พูด ส่อเสียด ไม่พูดคำหยาบ ไม่พูดเพื่อเจ้อ มีสำเนียงที่แสดงออกถึงความจริงใจ ความมีอารมณ์ดี และมีวิธีพูดถูกต้องตามหลักจิตวิทยา

2.2 สัมมากัมมันตะ หรือ การงานชอบ คือ การกระทำอย่างใดอย่างหนึ่งโดยมีวัตถุประสงค์เฉพาะตัว หรือเป็นการทำงานที่ต้องทำในฐานะเป็นคนคนหนึ่ง หรือร่วมกันทำซึ่งต้องมีความประพฤติที่ดี ถูกต้องต่อกันและกันไม่คิดทำร้ายกัน รวมไปถึงความประพฤติปฏิบัติส่วนตัวตามปกติในชีวิตประจำวัน เป็นต้น ต้องทำให้ถูกต้องตามหลักสุภาพอนามัย

2.3 สัมมาอาชีวะ หรือ การดำรงชีวิตชอบ คือ การทำมาหากินเพื่อเลี้ยงชีพ การบริโภคใช้สอยสิ่งที่ยุติธรรม และความเป็นอยู่ที่เกี่ยวข้องกับสังคม ก็ต้องทำอย่างถูกต้องมีเมตตาต่อกัน สงเคราะห์แบ่งปันช่วยเหลือกัน ไม่เบียดเบียนกัน

2.4 สัมมาวายามะ หรือ ความเพียรชอบคือ มีความมานะบากบั่น กล้าหาญอดทนในทางที่ถูกที่ควร

3. มุ่งมั่นทำแต่ความดีความถูกต้อง คือมีการปฏิบัติสมาธิตั้งแต่ระดับต้น ๆ คือ “อานาปานสติ”จนถึงการเจริญสติปัฏฐาน 4 เพื่อให้เกิด

3.1 สัมมาสติ หรือ ความระลึกชอบ คือ ความระลึกได้ ความจำได้ และความมีใจเป็นปกติต่อเหตุการณ์ไม่คาดฝัน หรือเหตุการณ์ที่มารุ้รบกวน

3.2 สัมมาสมาธิ หรือ ความตั้งใจมั่นชอบ คือ ความตั้งใจที่ฝึกทำมานานจนกลายเป็นสมาธิตามธรรมชาติ หรือเป็นการเริ่มต้นฝึกโดยการตั้งเจตนาแล้วบังคับจิตใจให้แน่วแน่ ตามวิธีการที่กำหนด หรือตามการอธิษฐาน/ตั้งสัจจาธิษฐานอยู่ในอารมณ์ใด อารมณ์หนึ่ง

เพื่อให้เกิดสมาธิ มีจิตผ่องแผ้วมุ่งมั่นที่จะทำความดี ความเจริญต่าง ๆ ให้ ทั้งแก่ตนเอง แก่ผู้อื่น และส่วนรวม

บทสรุป

กล่าวโดยสรุป คนเราจะมีจิตวิทยาศาสตร์ ที่สมบูรณ์ได้ ต้องมีการปฏิบัติทางจิตตามหลักธรรมทางพุทธศาสนาเพื่อให้ได้ จิตที่มีสติคอยกำกับมิให้ไปตามอารมณ์ที่เกิดจาก ความโลภ โกรธ หลงอันเป็นกิเลสจากการที่ เห็นรูป ได้ยินเสียง ได้กลิ่น รุ้รส และสิ่งที่มาปรากฏอยู่ในความรู้สึก และเมื่อเห็นลักษณะไตรลักษณ์ หรือ ธรรมสังขะ ของสิ่งทั้งปวงที่เคยยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นตัวเรา ของเรา แบบอนิจจัง ความไม่เที่ยง, แบบทุกขัง สภาวะที่ไม่สามารถอยู่ในสภาพเดิมได้ก่อให้เกิดทุกข์ แบบอนัตตา ความไม่ใช่ตัวตนไม่มีใครสามารถเป็นเจ้าของได้ จะก่อให้เกิดความมีศีลธรรม คุณธรรมที่จะควบคุมบุคคลให้มั่นคงในการทำ ความดี ความถูกต้อง ดังนั้นหากนักเรียน/นักศึกษา สามารถทำจิตให้ผ่องแผ้วตามแนวธรรมะทางพุทธศาสนา ควบคู่ไปกับการเรียนการสอนเนื้อหาวิชาตามแนวคิดทางการศึกษาแล้ว ก็จะได้จิตวิทยาศาสตร์ที่สมบูรณ์ เหมาะสมแก่การเรียนรู้ศาสตร์สาขาต่าง ๆ ที่ไม่เฉพาะแต่สาขาวิทยาศาสตร์เท่านั้น ซึ่งจะทำให้ได้ผลผลิตทางการศึกษาที่เป็นคนมีระเบียบวินัย มีจิตผ่องใสเหมาะแก่การทำงานหรือการเรียนรู้ เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม และเกิดจิตสาธารณะทำให้อยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างมีความสุข อันเป็นเป้าหมายในภาพรวมของหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน ซึ่งก่อให้เกิดผลตามเจตนารมณ์หรือจุดมุ่งหมายทางการศึกษาตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติได้

เอกสารอ้างอิง

- คณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน, สำนักงาน. (2551) *หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551*. กรุงเทพฯ: ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย.
- คณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน, สำนักงาน. (2551). *ตัวชี้วัดและสาระการเรียนรู้แกนกลาง กลุ่มสาระการเรียนรู้วิทยาศาสตร์ ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551*. กรุงเทพฯ: ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย.
- ทรายทอง พวกสันเทียะ และสุชาดา บวรกิติวงศ์. (2554). จิตวิทยาาสตร์ของนักเรียนประถมศึกษาไทย (Scientific Mind of Thai Primary School Students. *วารสารวิชาการ*, 14 (3), 52-61.
- นี่นา วัน กอร์ดอน. (2552). เข้าใจธรรม. (สุจิตต์ อังภากร, แปล). กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิศึกษาและเผยแพร่พระพุทธศาสนา.
- ประวิตร ชูศิลป์. *เจตคติทางวิทยาศาสตร์ (Scientific attitude) กับจุดมุ่งหมายของการสอน วิทยาศาสตร์*. วันที่ค้นข้อมูล 14 พฤษภาคม 2554, เข้าถึงได้จาก <http://www.psu.ac.th/presi/1/>
- พุทธทาสภิกขุ. (2550). *โพธิปักขิยธรรมประยุกต์*. กรุงเทพฯ: ตาตา พับลิเคชั่น.
- พระธรรมสิงหบุราจารย์ (จรัญ จิตธัมโม), (ม.ป.ป.). *ธรรมะ*. กรุงเทพฯ: ธรรมสภา, สถาบันบันลือธรรม.
- ศิริประภา พุทธิกุล. (2554). จิตตปัญญาศึกษา. *วารสารศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา*, 22(1), 1-13.
- ศุภวรรณ พิพัฒพรณวงศ์ กรีน. (2550). *อินส์ไดน์ถาม พระพุทธเจ้าตอบ*. พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพฯ: พรีเมียดพับลิชชิง.
- สถาบันบันลือธรรม. (ผู้จัดทำ). (ม.ป.ป.). *มรดกธรรมของหลวงพ่พุทธทาส ชุดที่ 9 และ 7* [ข้อมูลเสียง]. กรุงเทพฯ: ธรรมสภา, สถาบันบันลือธรรม.
- สม สุจิรา. (2554). *อินส์ไดน์พบพระพุทธเจ้าเห็น*. (พิมพ์ครั้งที่ 19). กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิง.
- สม สุจิรา. (2554). *พระพุทธเจ้าพลิกใจ อินส์ไดน์พลิกโลก*. (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิง.
- ส่งเสริมการสอนวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี, สถาบัน. (2546). *คู่มือการวัดผลและประเมินผลวิทยาศาสตร์*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.
- Collins, William. (1996). *LEARNER'S DICTIONARY*. Great Britain: Harper Collins Publishers.
- UNESCO. (1999). *Principles and commitments contained in the documents of the World conference of Science: Basis for follow-up activities*. Retrieved January 5, 2012, from <http://www.unesco.org/science/wcs/eng/follow up basis.html>.
- Visser, J. (1999). *Learning together in an environment of shared resources: Challenges on the horizon of the year 2020*. Contribution to the preparation by UNESCO of the report "UNESCO: Horizon 2020". Retrieved January 5, 2012, from <http://www.unesco.org/educprog/lwf/dl/ learning 2020.pdf>.
- _____. (2011). *The Scientific Mind in Context*. Retrieved January 5, 2012, from <http://www.learndev.org/dl/TSM-Concept Paper.pdf>.